

Párbeszéd Kiss Ferenc esszéiről

— Elolvastam Kiss Ferenc könyvét. Az az igazság, hogy csak átlapozni akartam — amolyan emlékezetfrissítőnek, ismerve már a kötetbe gyűjtött írásokat; lássam: mi változott bennük, hogyan viselkednek így együtt; mi az, amit új helyzetükben közölni akarnak. Aztán...

— Ne is mondd tovább! Éppen így jártam. Gondoltam — belenézek, aztán egyfolytában végigolvastam. Napokig nem tudtam tőle szabadulni.

— Nehéz magyarázni ezt a hatást. Talán az újdonság izgalma lenne?

— Szó sincs róla! Újdonság nincs itt, szinte semmi. A Király István-kritikát nem számolva, ezeknek a dolgozatoknak legfrissebbike is 1968-as datálású. A legtöbb nyolc-tíz éves, az *Ady irodalompolitikája*, meg az „*Olvasónapló*” *Veres Pétere* pedig még több is. Újdonság? Az volt például a maga idejében, s mindenkit felzaklató, a *Párbeszéd Juhász Ferenc költészetéről*, de most, miután többen is pontokba szedték, mi a baj a juhászi életművel, nehezen hiszem, hogy az volna. Hasonló jelentőségűnek számított a *Radnóti patriotizmusa*. Éppen akkor jelent meg, amikor a „bűnös nép” teória az irodalomban is erőre kapott — gondolj a Hideg napok körüli vitára. S újdonság volt, micsoda vitát kavarázó, a *Napjaink irodalmi szociográfiája*. De ma már egyik se az. Se az előbbieket, se az utóbbiakat, hiszen elrendeződtek ezek a kérdések, konszolidálódott a helyzet.

— Az igaz ugyan, barátom, hogy sok minden elrendeződött, de ami tisztázódott is, az bizony elég kevés. Adalékul: a „bűnös nép”-ügy, a Fényes szelek ürügyén újra lángot vetett; s hevét, frissebben, a Nemeskürty Requiem egy hadseregért című könyvét kísérő recenziókban is érezheted. Változatlanul eleven a Juhász-probléma, s a szociográfia körül is vannak elintézetlen ügyek — láthattad, ha jól figyeltél Fekete Gyula *Éljünk magunknak?* című könyvének fogadtatására. Ha tehát az esszék és tanulmányok körül csitult, vagy el is múlt a vitaadat szenzáció, eredetiségükből, jelentőségükből semmit se vesztek. S ez a fontos.

— Meggyőző érvnek látszik. De ha már az irodalmi vitáknál tartunk: bizonyos, hogy Kiss Ferenc az egyik legpolemizálóbb hajlandóságú irodalomtörténészünk, aki akkor van elemében, ha ügyek és konfliktusok között létezik, s ha ezeket néven is nevezi. Az is nyilvánvaló, hogy a tanulmányokhoz az idő bizonyossága nem kellett. Miért várt akkor közreadásukkal olyan sokat, hiszen már a négy évvel ezelőtt írt félelmesen szép Nagy László-esszé után lényegében kész volt a kötet! Másrészt: mivel magyarázod akkor annyi fontos vitacikk kihagyását?

— Kétsős célú kötetnek látom Kiss Ferenc könyvét. Részben öntanúsítás — hogy az ő szavát használjam, önkontroll és koncentráció. Részben pedig az irodalom helyzetének áttekintése egy olyan ponton, ahonnan a közelmúlt ügyei, konfliktusai már beláthatók, de tanulsággá érlelésük még hátravan. Izgalmas ponton tehát. Ez a kétsős cél adja — nézetem szerint, a kötet időszerűségét, fontosságát, s magyarázza azt is, hogy a válogatás minden esetlegest, minden alkalmat kikérülni igyekezett.

— Nyitva maradt a kérdés. Szerepel a kötetben a marxista kritika történetének egy korai, bár kétségtelenül sok tanulságot kínáló szakaszát elemző tanulmány, de kimaradt a konzekvenciáiban épp az általad meghatározott cél szempontjából döntő fontosságú *Részletek legújabb kritikánk történetéből* című dolgozat. (Kritika, 1971/4.) Hiányzik a mai kritika egyik jellegzetes képviselőjének munkásságát vizsgáló, s ennek címén a kritikairás alapvető kérdéseivel szembenéző cikk, *A kritika ügyében*.

(Kortárs, 1970/5.) Revelációszerű esszék kerültek be Illyés, Benjámin, Juhász Ferenc, Nagy László költészetéről, viszont hiába kerestem a mai magyar líra nagyobb összefüggéseire mutató írásokat, a *Hódítás vagy öncsalás?* (Kortárs, 1962/3.) vagy az 1967. évi költészet napi TIT-kiadványban megjelent *Líránk évtizedes távlatban* című például, hogy többet ne soroljak a szükségesnek érzettek közül. És hol maradt a magyar vers körüli vitában olyan imponálóan felszólaló *József Attila ritmikája?* (ItK, 1956/407—422. 1., 1957/79—98. 1.) S mondd csak — hogyan egyezteted mindezt az általad emlegetett kettős céllal? Hiszen éppen az irodalmi helyzet extenzívebb áttekintésének lehetősége sikkad így el, s csorbát szenved az önvizsgálat teljessége is.

— A kiadó megkötéseire, szempontjaira nem gondolsz? Megfelelni azoknak, hogy az anyag is épen maradjon, szinte lehetetlen. Aztán meg, barátom, a *Művek közelről* nem gyűjteményes kötet. Miért kellett volna ebbe mindent, ami megjelent és tíz fleknél nagyobb terjedelmű, felvenni? Nem te háborogtál valamelyik nap, hogy milyen sokan képtelenek a maguk teljesítményét megítélni? Nem te soroltad itt azoknak a nevét, akik alkalmi előadásait, hozzászólásait, recenzióikat, ünnepi méltatásait is közreadják, mintha az isten tudja miféle nélkülözhetetlenül fontos dokumentumokat kellene a feledéstől megóvniuk?

— S hányan vannak, akik egyazon tanulmányukat pár éven belül három-négy különböző kötetben is megjelentetik! Jól írta Németh G. Béla: valóban félős a tanulmánykötetek inflációja. De ez éppen nem vonatkozik Kiss Ferencre; te sem tagadhatod: a kimaradt tanulmányok mindegyike jeles teljesítmény.

— Nem mind. A *Hódítás vagy öncsalás?* és a *Líránk évtizedes távlatban* a kötetben levőkhöz képest kiérleletlen írás. A továbbiakban pedig az is egészen biztosan kiderül, miért nem találkoztunk a kritika és a ritmika kérdéseivel foglalkozó, egyébként tényleg nagyszerű dolgozatokkal.

— Kiderül? Tartok tőle, hogy egy csöppet elfogult vagy. Erőnek erejével igazolni akarsz egy olyan kötettszervező elvet, amit még, jószerivel, meg se találtunk, s aminek néhány dolog nyilvánvalóan ellentmond. Mást kell kiemelnünk. Szerintem a könyv tanulsága sokkal inkább módszerbeli. A tanulmányok nem annyira egy irodalomtörténeti koncepciót, esztétikai teóriát akarnak képviselni, nem is annyira mai irodalmunk állapotáról akarnak helyzetjelentést adni, hanem ténylegesen is a „műértés változatairól” szólnak. Az irodalmi mű megközelítésének a szerző szerint leg-hathatósabb szempontjait példázzák, s végül is arról számolnak be, hogy milyen mélységig sikerült megérteni így a kiválasztott alkotókat, s műveik szépsége mennyiben lett ezáltal hozzáférhetőbb. Más kérdés, hogy az elemzéseken keresztül, természetesen, nagyon határozott vonásokkal kirajzolódik Kiss Ferenc irodalomszemlélete is. Azt hiszem: a könyv egysége s ereje is itt kereshető, s nekünk is okosabb lenne inkább a műelemzés Kiss Ferenc-i gyakorlatát szemügyre venni. Főleg azért, mert nem vezetnek másodlagos szempontok, megfontolások. Elsősorban az esztétikumra figyel, arra kérdez, hogy miért szép a mű. Nem a saját elvárásait, s az azokkal való megfelelést rögzíti az elemzések során, hanem a lehető teljesség óhajával igyekszik megvilágítani a vers egész belső vonatkozásrendszerét: nemcsak a logikai, szerkezetbeli, érzelmi-hangulati síkokat, hanem a szavak, ritmikai alakzatok, hangok titkosabb korrespondenciáit is. Az a fontos neki, ami a verset verssé teszi, a megkülönböztető jegyek tehát a varázslat eszközei. S hogy ezeket megtalálja, rekonstruálja az ihletet, beleéli magát a művész, sokszor maga által sem pontosan megfogalmazott szándékaiiba. Az azonosulásnak ez a ritka képessége jelenti — szerintem — a Kiss Ferenc-féle elemzés legrokonszenvesebb vonását: a mű iránti alázatot. Ezért is van annyszor baja minden rangú és rendű vulgarizálással, minden olyan műmegközelítéssel, amely a művészet, a vers — Kosztolányi Dezso szavaival — „érzéki csodáját” akaratlanul is lefokozza, az interpretációt mesterséggé szegényíti. A *Külvárosi éj* elemzésekor például azt a többletet igyekszik meg tudni, ami elsikkadt a középiskolás diákok dolgozataiból, arra kíváncsi, hogy „miféle módszerbeli oka van annak, hogy elemzéseik során olyan elképesztő veszteség éri a

verset". (53. l.) Értelmezéséből — hamar kiderül: a vers elevenségét, csodáját egyzéri és megismételhetetlen voltában kell keresni.

— Kiss Ferenc a cselekvés kritikusa. Magad mondtad, hogy szüntelenül ügyek, konfliktusok gyújtópontjában léteznek, s hogy mondandóját ez ügyek és konfliktusok megoldását szolgáló vállalkozásként tudja legteljesebben tárgyiasítani. Vagyis: idegen tőle az öncélú esztétizálás. Egyszerűen képtelen arra, hogy a műért magáért elemezzék. Kiss Ferenc gyakorlatában a fentiekből közvetlenül következő két fontos elv különböztethető meg. Az egyik az, hogy a műalkotás részleteit taglalva mindig a kompozíció egészére ügyel. A másik a József Attila-féle definícióval nevezhető meg legpontosabban, miszerint a mű, ez az „érzéki csoda”: „határolt végtelenség”. E két elv alapján kérte számon például Juhász Ferentől egyes művei szervezőségét, s mutatta ki — a költő iránti teljes tisztelet tapintatával, mégis nagyon határozottan e költészet ellentmondásait, hibáit. A mérlegelésre vállalkozó felelősségét, s az elkészült esszé jelentőségét, gondolom, nem kell méltatni. Elég annyi, hogy Kiss Ferenc a máig legteljesebb és leghitelesebb, mert legárnyaltabb képet rajzolta meg Juhász Ferenc költészetéről.

— Árnyaltságot mondtál. Nos, én ezt az árnyaltságot olykor kicsit többnek érzem a kelleténél. Nem a Juhász Ferenc-cikkben; ott a tét, időpont s a választott forma nagyon is indokolta a körültekintő, lépésről lépésre haladó fogalmazást. De az irodalomtudomány bábeli nyelvzavara: a terminológiai többértelműség, s az, hogy Kiss Ferenc maga is mindenekelőtt szemléleti tisztaságot, logikus pontosságot akar, a megnevezésben pedig félreérthetelenséget: célratörőbb, áttekinthetőbb, tömörebb, feszebb, úgy is mondhatnám, hogy tárgyyszerűbb elemzést kívánna, a tudományos szempontok erőteljesebb érvényesítését, még a stílus szépségének rovására is.

— Kár lenne tankönyvszempontokért vitázni. Biztos, hogy Kiss Ferenc viszolyog minden tételességtől, amint idegenkedik a statisztikus eljárások szenttelenségétől is. Nem ok nélkül. A marxista kritika történetéről írt tanulmánya is azt példázza, hogy milyen károkat okoz, ha eluralkodik a prekoncepció: még az igazán fogékony kritikuskok is mennyire félrehallják a művet. Az ő eszménye ebben az ügyben nagyon is világos: a kritikusnak rá kell bíznia magát lényeglátó képességére, érzelmileg befogadnia a mű emberi hangoltságát, de semmiképpen sem szabad szembekerülnie a mű tényeivel. Amint ezt nyomatékosan is megfogalmazza Bálint Györgyről szólva: „A műre figyelt, és a reája belülről felelő visszhangra, s általában marxista eredményekre jutott. Látszatra empirikus úton. Azért így, mert az elmélet ízléssé, erkölcsé lényegült benne, s ha nem volt jelen tételesen, akkor is működött: részese volt a visszhangot képező konzultációnak.” Akár magáról is írhatta volna. S ami az irodalomfelfogást, koncepciót illeti, a könyvben azt is bizonyosat, vitathatatlanul egyértelműt találsz.

— Így értve: feltétlenül igazad van. Én mindössze azt a külső hangsúlyaiban is teljesebb, átgondolt irodalomképet hiányoltam, amelyet Kiss Ferenc egyéb írásaiból jól ismerek, s amelyet ez a válogatás — ismétlem, csak töredékeiben képvisel.

— A négy kritikát — Veres Péter, Gáldi László, Barta János és Király István könyveiről — én is keveslem. S fájjalom, hogy egyetlen olyan tanulmány, esszé nincs a kötetben, amely regénnyel vagy novellával foglalkozik. A költőkről szóló esszék azonban félreérthetetlenül kibontják azt a bizonyos irodalomfelfogást, amelyről annyit beszéltünk, s amelyet én is sokban követendőnek tartok. Elsősorban, mert megfelelően tág és érzékeny ahhoz, hogy érték belőle ki ne maradjon, másrészt, a minősítésekhez irányzéka van, emberközpontú és közösséget igénylő, s végül, úgy hiszem, az alapkonfliktusból indul ki, századunk költészetének a létélményéből, amikor — végül is — minden alkotónál — az egyén és a teljesség, az iszonyú és a gyönyörű, az otthontalanság és az otthonosság belső drámájára figyel.

— Várj csak, mert azt hiszem, végre meg tudom nevezni, hogy mitől volt számomra annyira izgalmas ez a könyv. Az elemzés Kiss Ferenc esszéiben ezek szerint nemcsak valamely mű esztétikai jelentésének tárgyias igazolása, hanem egyben személyes érdekeltsgű küzdelem ennek a létélménynek a teljes felderítéséért. A végső

tét mindig a méltó élet lehetősége, s ezt megtalálni közügy, társadalmi jelentőségű tett, etikus cselekedet.

— Valóban, minden portréjában ezekig a konklúzióig jut. Portrét mondtam, de érvényes ez azokra a tanulmányokra is, amelyekben csak egyetlen verset elemez. S ha már itt tartunk, hadd tegyek hozzá még egy dolgot. Szó volt róla, hogy Kiss Ferenc a versrészletben is a kompozíció egészét keresi. Azt hiszem, ez így van más viszonylatban is, konkrétan: az egyes művet magát az életműhöz viszonyítja, pontosabban az életmű legjobb lehetőségéhez. Így aztán nemcsak értékszemponthoz jut, de a műben bemutathatja a művészi jellemet is.

— Igen, így látja meg Tóth Árpád költészetében, hogy „magasrendű szellemi küzdelem eredménye”, s „nem díszessége, hanem épsége és a teljességhez való áhítatos ragaszkodása okán”. Olyan embernek látja, aki „Charon ladikjában is őrzi az édenre termettek hozományát”. S ugyancsak az általad említett okból Kosztolányinál — egy Babbitól kölcsönzött fogalomban — az euphorioni létezészményben kulcskategóriát talál, amelyhez viszonyítva érzékletesen szemléltetheti a költő énjének hasadtságát: a kétkedő, morbid leleplező és a mágikus életigenlő örök belső vitáját, s azt is, hogy Esti Kornél nemcsak a személyiség egyik felét képviseli, hanem a „személyiség egésze számára teremt új lehetőséget”. Illyésnél így válik az először csak külsőlegesen odavetett hasonlat, hogy fényképeiről fejedelemnek gondolná az ember, hamarosan a költői jellem legmélyebb értelmű szimbólumává. Ez teszi lehetővé a meghatározást, hogy: „Illyés az életérdekű cselekvés költője”, aki számára nem „a személyiség belső övezete az elsőrendű terep”, de akinél éppúgy meglelhető és kimutatható a végeletekig éles és sokszor leplezett dráma, a teljes élethez ragaszkodás a kor sötétebb erőivel szemben.

— Azt hiszem, Kiss Ferenc azért láthatja a század művészetét, a mai irodalmat szerves egésznek, mert azt a megrendültséget, amely a legáttetszőbb Juhász Gyulavers fájdalmas szépségét adja, más konzekvenciákkal, más költői eszközökkel Nagy Lászlónál is meglelheti, hiszen a hozzá talán legközelebb álló költő „bajvívó virtusa” is az édenre termettek hozományát pereli vissza, akár Tóth Árpád áhítata, vagy akár a szegedi költő csöndes, nosztalgikus érzelmessége.

— Végre is közös nevezőre jutottunk. S talán azzal zárhatnánk a beszélgetést, hogy e könyvben az irodalomszemlélet és műértés imponáló egységben jelenik meg, olyan kölcsönös feltételezettségben, ami Kiss Ferencnek különleges státust biztosít a szakmában.

— S tegyük hozzá: a műből kirajzolódó egyéniségnek is, aki elég erős és gazdag ahhoz, hogy képes legyen az igazi irodalom s a társadalom szempontjait, érdekeit sérelem nélkül egyeztetni s azokat teljességükben érvényre juttatni.

Kunszabó Ferenc: Sárköz

Vizsgálódására olyan vidéket, és a második világháború előtt társadalmilag csaknem teljesen zárt Sárköznek olyan községét, Sárpilit választotta ki Kunszabó Ferenc, amelynek társadalmi szerkezete, a társadalmi termeléshez való viszonya és az itt lakók által felállított egyéni és közösségi értékrend hazánk számos falvára jellemző lehet.

Sárköz nem ismeretlen, sokan írtak erről a mintegy 28 000 holdon elterülő vidékről, főleg a háború előtt, de utána is. A húszas-harmincas évek „néma forradalmának” idején egykézéséről volt hírhedt, színes népviseletéről híres.

A néma forradalom óta sok minden megváltozott, de a munkaszociológiai vizsgálattal párosult szociográfiai érdeklődés kiderítette, hogy a falusi emberek egy része most is diszharmóniában él. „A meglevő diszharmónia nem a szocialista kor